

MAKLJEN-NERETVA

PROZOR - JABLICA

NERETVA-MAKLJEN

JABLICA-PROZOR

Gojko JOKIĆ

OVOM KNJIGOM OBILJEŽAVA SE
60-GODIŠNICA KPJ-SKJ i SKOJ-A

NERETVA – MAKLJEN

Jablanica — Prozor

SR

turistički vodič
1979.

Turistički vodiči
Biblioteka
SPOMENICI REVOLUCIJE

AUTOR TEKSTA
Gjoko Jokić

RECENZENTI
Nadja Deković
Braňko Obućina
Salko Žebić

IZDAVAČI
Muzej revolucije Bosne i Hercegovine, Sarajevo, i
NIŠRO Turistička štampa, Beograd, Knez Mihailova 21

ZA IZDAVAČE
Boro Pištaš
Miroljub Maksimović-Markštajn

UREDNIK
Tanja Rović

REDAKTOR
Kosta Rakic

LIKOVNO-GRAFIČKA OPREMA
Milorad Radin

SNIMCI
R. Ranisavljević, I. Bešić i G. Sikinić

TIRAŽ
50.000 primjeraka
oktobar 1979.

ŠTAMPA
BIGZ

Na prvoj strani korica: Most na Neretvi, u Jablanici
Na posljednjoj korici: Spomenik na Makljenu

Biblioteci turističkih vodiča SPOMENICI REVOLUCIJE dodjeljena
je ZLATNA PLAKETA na Devetom međunarodnom sajmu turizma i
sporta 78. u Sarajevu, marta 1978. godine.

Drug Tito na svečanosti u Jablanici, 12. novembra 1978. godine

Bitka na Neretvi bila je bitka
za ranjenike,
najhumanija bitka u istoriji ratova.

Miloš

Teško je naći poređenja Neretvi — hercegovačkoj riječi ljepotici. Sasjekla je svoje klance i probila vrleti, tekući uvijek sa ljudskim putevima. Teško je naći i bolje svjedočke vremena koje je proticalo.

No, poređenja za bitku na Neretvi ne treba ni tražiti. Titove riječi njenja su najbolja i najpreciznija ocjena — najhumanija bitka u istoriji ratova.

Upravo ovdje ukrastila su se dva puta — osvajački i izdajnički sa putem slobode.

Preko srušenog mosta, iznad rijeke i njene vode — koja tih martovskih dana 1943. godine nije nudila ljepotu nego surovost — prošao je partizanski put slobode ... I, eto, jedna uzana staza preko slomljenog skeleta mosta, vodila je dalje u nove i teške okršaje, i bila sasvim dovoljna i jaka da se ne prekine započeto julskih dana 1941. godine. Ostao je zato jablanički most svijetli medaš na putu bez izdaje kojim su išli do istražavanja odvažni i odlučni sinovi ove zemlje.

Bitka na Neretvi nije samo završnica četvrte neprijateljske ofanzive. Jer, ofanzivu je poveo mnogostruko jači neprijatelj, a bitku — i ne samo ovu — dobili su Tito i njegovi saborci ... A bitke su se

nizale jedna za drugom, u neprekinutom lancu, dva mjeseca bez predaha. Počele su napadom na „Titovu državu“, kako su Nijemci zvali Bihaćku republiku, veliku partizansku slobodnu teritoriju usred okupirane Evrope. Samo u dolinama Rame i Neretve trajale su mjesec dana.

To je bitka za ranjenike, duboko urezana u svijest svakog borca. Bitka za druga, ranjenog u nekom od prethodnih okršaja. Svi oni nošeni su ne samo na rukama, nego i u svim njedrima i srcima.

Vrhovni komandant Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije Josip Broz Tito je odlučan:

„Ni stope nazad, jer se pozadi nalaze hiljade ranjenika za čije živote snosimo mi odgovornost“.

S tom mišlju tuklo se sa neprijateljem od Korduna, Bosanske krajine, na Grmeču, kod Gornjeg Vakufa, za Prozor, na Makljenu gdje su djevojke snijegom hladile usijane topovske cijevi i na svakom koraku.

U žiji svih zbivanja je Tito ... Uz svakog borca, uz svakog ranjenika, uz zbjegove, uz djecu ... Rušio je sve pažljivo skrojene planove neprijatelja, rušio svojom humanističkom strategijom koja je u samim ishodištima nosila pobjede.

Tito je, kao uvijek, nosio svu odgovornost vrhovnog komandanta, ali istovremeno dijelio sudbinu borca. I samo takav mogao je da bude pobjednik u najhumanijoj bici koju pamti istorija ratova i ratovanja.

U ta dva mjeseca utkana je i ona najdublja epska nota. Kada je počela ofanziva, za Glavnom operativnom grupom NOVJ i bolnicama krenuo je narod — zbjegovi u kojima je bilo oko 80.000 ljudi, žena i djece. Pošli su za svojom vojskom, jer ona koja je dolazila — znali su to dobro — sijala je samo užas i smrt. Bilo je to opredjeljenje izraslo iz vjerovanja da se sudbina može dijeliti samo sa onim ko je tvoj.

Tih surovnih dana četvrte neprijateljske ofanzive sve se slivalo u otpor, u snagu. Siromašni, najčešće polusrušeni domovi u selima i mjestima kuda su se kretale partizanske jedinice, ranjenici i zbjegovi, otvarali su širom svoja vrata. Tih trenutaka dijelilo se zajednički i ono posljednje. Narod je svesrdno prihvatao borce, pomagao koliko je mogao ... Uoči prelaska Neretve svaki dom gotovo razorene Jablanice bio je dio valjda najveće i najneobičnije bolnice koja je ikada postojala ...

... Slaže se tako jedna po jedna stranica. Ima ih mnogo — za svakog čovjeka-borca, za svakog ranjenika koji je tih dana bio u ovom kamenom hercegovačkom grotlu, gdje su se miješali odjeci kanonada i huka rijeke. Epizoda nije bilo — radilo se o ljudskim sudbinama.

Što vrijeme dalje odmiče priča o Neretvi, o bici na Neretvi — koja je simbol i vrhunac tih dvomjesečnih borbi — postaje sve snažnija ... Njoj vrijeme ne nosi zaborav.

BITKA NA NERETVI

Četvrta neprijateljska ofanziva

Bitka za ranjenike na Neretvi — usred ljetog krša Hercegovine — predstavljala je završnicu četvrtne neprijateljske ofanzive. Bila je to jedinstvena pobjeda partizanskih boraca.

Po humanosti, po odlučnosti da se istraje i, prije svega, po Titovoj strateškoj zamisli, ova bitka je ušla u sve vojne udžbenike svijeta. Bez uzora je, kao mnoge druge koje su vodili partizani tokom prošlog rata.

Neretva je nosila u sebi ono najljepše — istinsku brigu za čovjeka. Za ranjenog druga — saborca ... To je ono najuzvišenije.

Citavo vrijeme neprijateljske ofanzive Tito je bio u žiji svih njenih zbivanja. Humanista i strateg, komunista i ratnik, svakog trena dijelio je sudbinu boraca. Vodio je cete do pobjede, odlučno zadajući neprijateljima udarac za udarcem. Čuvao je, i brinuo, za svakog svog čovjeka.

Vrhovni komandant drug Tito, sa saradnicima, u vrijeme bitke na Neretvi, februara 1943. g.

Tito i Vrhovni štab NOV i POJ bili su stalno na udaru. U rudniku Tušnica, kod Livna, italijanski avioni su, prvih dana februara, izvršili na njih direktni vazdušni napad. Dvije bombe eksplodirale su na razmaku od 50 metara, a između njih nalazio se Tito. Prilikom drugog bombardovanja, 16. februara, za vrijeme boravka u samostanu Šćit pored Prozora, bomba od 250 kilograma, bačena takođe iz aviona, slučajem je samo skliznula sa krova i nije eksplodirala. Da je pala desetak centimetara dalje probila bi krov zgrade i eksplodirala negdje do podruma, u koji su se sklonili Tito, pjesnik Vladimir Nazor i druge istaknute ličnosti.

Pobjeda na Neretvi bila je potpuna. Ali, težak put ka slobodi se nastavlja... Slijedila je nova odlučna bitka — na Sutjesci. I tako redom...

ODNOS SNAGA

Bitke se uvijek mјere po angažovanju vojnih efektiva koji u njima učestvuju, po njihovoj opremljenosti i udarnoj moći.

Neprijatelj je u četvrtoj ofanzivi angažovao sljedeće snage:

- Nijemci

Četiri kompletne divizije — 7. SS Princ Eugen, 369. Vermahta (poznata legionarska „Vražja divizija”), 714. Vermahta, 718. Vermahta i dijelovi 187. rezervne divizije;

- Italijani

Četiri divizije — Re, Lombardija, Sasari i Murđa, te dijelovi divizije Bergamo;

- Ustaše i domobrani

Tri bojne;

- Četnici

Oko 20.000 ljudi.

Ukupno je bilo 90.000 neprijateljskih vojnika, nadmoćno naoružanih, sa jakom artiljerijom i tenkovima. Njih je pomagalo oko 150 aviona, koji su tada po prvi put protiv živih ciljeva bacali specijalne sanduke pune bombi što eksplodiraju na maloj visini i stvaraju smrtonosnu kišu šrapnela.

Vrhovni štab NOV i POJ u bici na Neretvi raspolagao je sa sljedećim jedinicama: Prva proleterska divizija, Druga proleterska divizija, Treća udarna divizija, Sedma banijska udarna divizija, Deveta dalmatinska divizija, Haubički divizion VS i Prateći bataljon VŠ.

Ukupno — 18.500 partizana, znatno slabije naoružanih, uz to sa oko 4.000 ranjenika i mnogoljudnim zbjegovima naroda što se sklanjao pred terorom neprijatelja.

Takav je bio odnos snaga.

ZAŠTO OFANZIVA

Glavna operativna grupa NOV i POJ, pod neposrednom komandom druga Tita i Vrhovnog štaba, postigla je do kraja 1942. godine, izuzetno značajne vojne uspjehe u zapadnoj Bosni. Neprijatelj je potisnut, a oslobođeno područje iz dana u dan bivalo veće.

Početkom novembra oslobođen je i Bihać koji postaje centar jedinstvene slobodne teritorije na oko 48.000 km², od Banjaluke do Rijeke i od Imotskog do prilaza Zagrebu.

To je, praktično, dobro organizovana država, prozvana Bihaćka republika. Ovdje su drugi Tito, članovi Vrhovnog štaba, Centralnog komiteta KPJ, CK SKOJ-a, mnoge istaknute ličnosti... U Drinićima radi štamparija. U Bosanskom Petrovcu je održan kongres partizanskih ljkara i kongres Antifašističkog fronta žena... Na tom prostoru djeluje 932 narodnooslobodilačka odreda... Rade željeznica, pošta, mnoge radionice, itd.

U Bihaću je 26. i 27. novembra 1942. godine održano Prvo zasjedanje narodnih predstavnika na kojem je konstituisano Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ). — „Na historijskoj skupštini 26. novembra 1942. godine, u Bihaću, prvi put u našoj historiji sastalo se jedno predstavništvo svih naših naroda, poniklo iz njihovih redova u jeku borbe i njihovim najtežim časovima. Ono je donijelo dalekosežne odluke, usmjerene da se do krajnjih granica ujedine napor svih rodoljubivih snaga u revolucionarnoj borbi za konačno oslobođenje zemlje i srećniju budućnost jugoslovenskih naroda“, napisao je drugi Tito o ovom događaju.

Tih dana održan je i osnivački kongres Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Jugoslavije (USAOJ).

Slobodna partizanska teritorija bila je trn u oku neprijatelju, upravo u vrijeme potpune prevlasti fašizma i Evropi.

• **Krajem 1942. godine jedinice Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije imaju oko 150.000 boraca** (dva korpusa, devet divizija, 37 brigada, 34 partizanska odreda i 12 samostalnih bataljona).

• **Protiv njih okupator mora da drži 34 divizije sa 852.650 vojnika** — 140.000 njemačkih, 350.000 italijanskih, 80.000 bugarskih i 40.000 mađarskih, uz to domaći izdajnici.

PRIPREME NEPRIJATELJA

„Titova država“, kako ovu slobodnu teritoriju nazivaju njemački izvori, posebno smeta Hitleru. U novembru 1942. godine on se u Vinici sastaje sa njemačkim komandantom Balkana general-pukovnikom Aleksandrom fon Lerom i Pavelićem. Tada je dogovorena velika zimska ofanziva protiv partizana. Cilj je — uništiti jedinice NOV i POJ, stanovništvo sa slobodne teritorije odvesti u koncentracione logore i uništiti sve izvore života.

Hitler lično vodi sastanak u Rastenburgu, 18. i 19. decembra 1942. godine. Tu su ministri inostranih poslova i načelnici generalštaba Njemačke i Italije. Tema je „Titova država“. Hitler je odlučan: „Zavjerenici moraju biti uništeni! Moraju se upotrijebiti i najsurovije metode!“. Postignut je sporazum za vođenje zajedničkih zimskih operacija protiv Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije.

Odluke tada donesene razrađuju se već 3. januara 1943. godine u Rimu. Na sastanku su Musolini, načelnik njegovog generalštaba maršal Kavalerio, njemački komandant Jugoistoka general Ler, komandant Druge italijanske armije u Jugoslaviji general Roata, te visoki njemački i italijanski oficiri. Utvrđeno je kako će se djelovati u predstojećoj ofanzivi, koja će imati tri faze — Vajs 1, Vajs 2 i Vajs 3. Hitler odobrava ovaj plan i naređuje da ga dva puta dnevno obaveštavaju o svemu.

Komandu preuzima general Ler, a u jednoj od njegovih prvih naredbi stoji: „**Na tom području mora se uspostaviti mir, pa bio to mir groblja!**“

U svojoj „Vučjoj jami“ Hitler prima, 5. januara, ministra vojske Kraljevine Bugarske. Zahtijeva da bugarske okupacione jedinice budu što aktivnije i zaposjedu nove teritorije u Srbiji, kako bi oslobodile snage 7. SS divizije Princ Eugen za ofanzivu koja predstoji.

Iz tih dana je i jedno Hitlerovo pismo Musoliniju, u kome стоји i оvo: „Rasprostranjenost Titovih pobunjeničkih organizacija predmet je preneraženja i briga. Mislim, Duće, da postoje određeni zadaci koje nije moguće izvršiti jednostavno pomoći političke vještine. U njih treba unositi silu, bez obzira na cijenu u ljudskim životima“.

Ovakve pripreme najbolji su dokaz da „Titova država“ za okupatore nije bila „običan slučaj“ Tim prije što će se četvrtom neprijateljskom ofanzivom odvijati i završni dio njemačke bitke za Staljingrad.

VAJS 1

Plan operacija Vajs 1 dobija konačan oblik 9. januara 1943. godine, na sastanku u Zagrebu kome prisustvuju Ler i Roata. Određeno je da se po svaku cijenu unište partizanske jedinice na području Karlovac — Ogulin — Gospic — Knin — Ključ — Sanski Most — Kostajnica — Glina.

Njemačkim korpusom za Vajs 1 komanduje general Litters, a čine ga 7. SS divizija Princ Eugen, 369. legionarska divizija ojačana sa jednim pukom 187. divizije i 3. brdskom domobranskom brigadom, 714. i 717. divizija sa 2. brdskom domobranskom brigadom i 2. tenkovskim bataljonom. Pomažu im pet njemačkih i tri ustaške eskadrile sa sto aviona. Ukupno oko 57.000 vojnika.

Sastav 5. italijanskog korpusa, pod komandom generala Glorije, čine divizije Lombardija, Re, Sasari, sedam ustaških bataljona i četnici, te šest eskadrila sa 50 aviona. Ukupno oko 37.000 vojnika.

U operaciji Vajs 1 okupatorske i kvislinške snage imale su oko 94.000 vojnika.

Bilo je dogovoreno da ofanziva počne 15. januara, ali je pomjerena za 20. januar. Trajala je mjesec dana — do 20. februara. Na udaru su bili Kordun, Banija, Lika i Bosanska krajina.

Po zamisli operacije Vajs 1 trebalo je da se opkoli (okruži) slobodna teritorija i razdvoji pravcem Karlovac — Slunj — Bihać — Bosanski Petrovac. Zatim bi slijedilo „pročešljavanje“ terena. Praktično, to razdvajanje neprijatelj nije ostvario. On je samo potiskivao, i to dosta sporo, partizanske jedinice, što je omogućilo evakuaciju ranjenika, naroda, ustanova i svega ostalog.

Neprijatelj je surovo postupao. „... General Litters izričito je upozorio da je nedopustiv svaki obzir prema civilnom stanovništvu. Nije bilo nikakve milosti ni prema starcima, ženama i djeci. Bilo je zamisljeno da se muškarci iznad 15 godina deportuju u njemačke i italijanske konc-logore.“

Samo na području Grmeča Nijemci su ubili 3.370, a internirali 1.229 ljudi, mahom žena i djece.

Smatra se da ukupni gubici civilnog stanovništva iznose oko 80.000 lica.“

PARTIZANSKE BOLNICE

„Na slobodnoj teritoriji zapadne Bosne i Hrvatske bile su osnovane mnoge bolnice različite veličine i namjene, sa mnoštvom ranjenika i bolesnika. One su bile predmet posebne brige i staranja vojske, političkih organizacija, narodnooslobodilačkih odbora i vojno-pozadinskih organa.“

Krajem 1942. godine samo bolnički centar u Bosanskom Petrovcu i okolini imao je 1.200 ranjenika. Bolnički centri postojali su u Grmeču, Lici, Baniji, na Kordunu, a bolesnici i ranjenici liječeni su i u oslobođenim gradovima.

Prvih dana ofanzive otpočela je evakuacija ranjenika i izbjeglica iz zapadne Hrvatske. Koncem januara, u Drvarsку kotlinu pristiglo je preko 1.000 ranjenika i bolesnika. Do tog vremena, šumske bolnice nisu evakuiseane. Učinjen je ogroman napor da se one pokrenu i zaštite, jer se znalo kakva će im biti sudbina ako padnu u ruke neprijatelju. Ne samo da su Nijemci prenebregavali bilo kakvu odredbu međunarodnog prava, nego su čitavo vrijeme rata specijalno tragali za bolničkim skloništima. Bez izuzetka, zarobljeni borci, bolesni i ranjeni partizani su ubijani i masakrirani. Štaviše, u operaciji Vajs 1, okupatori vojnici su obavezivani da se prema partizanima i narodu ponašaju „brutalnom energijom“.

U takvoj situaciji, 30. januara 1943. godine, Vrhovni komandant odlučuje da ranjenici i bolesnici pođu tragom Glavne operativne

grupe divizija. Sedma banijska, zaštitnica Glavne operativne grupe u Ripačkom klancu i na Oštrelju, svojom aktivnošću je omogućila da se 2.200 ranjenika i bolesnika iz Drvarske kotline organizuju u desetine, vodove, čete i ešalone i grupe ešalona. Čitavom akcijom rukovodi Sanitetsko odjeljenje Vrhovnog štaba. Odvojeni su bolesnici od ranjenika. Za njihov prenos samo na području Drvara bilo je angažovano nekoliko stotina djevojaka. U ovoj grupi bili su: 21 ljekar sa tri hirurga i 300 medicinskih sestara i bolničarki. Pokret je vršen pješačenjem, volovskim kolima, željeznicom, konjima. Pošto su obezbijeđeni ishrana i njega, sistem veza duž cijelog pravca kretanja i druge neophodne medicinske i higijenske mjere, pokret je počeo 6. februara, prema Glamočkom polju, gdje je pokretna bolnica stigla 12. februara.

Izvršena je nova reorganizacija bolničkih ešalona. Bolesnici i ranjenici su svrstani u grupe na nosilima, grupe na konjima i grupe pješaka. Time je omogućeno jednovremeno kretanje pojedinih grupa. Sredinom februara počeo je pokret u Livanjsko polje, a 19. februara marš je nastavljen preko Duvna i Zvirnjače u Prozorsku kotlinu. Tu se grupisu i ranjenici sa Neretve. U svim selima Prozorske kotline raspoređeni su pojedini dijelovi partizanske bolnice. U Centralnoj bolnici nalazila su se 3.323 ranjenika i bolesnika. Da bi se jednovremeno pokrenuli svi ranjenici, bilo je potrebno oko 1.700 konja i oko 2.000 nosilaca".

Tada u sastavu Centralne bolnice bio je i Dječji dom sa 130 ratne siročadi. Mališani su prošli sve tegobe i muke ove ofanzive, i brižljivo čuvani i vođeni prešli su Neretvu. Nažalost, nekoliko mjeseci kasnije gotovo sva ova djeca stradaće na Sutjesci, u petoj neprijateljskoj ofanzivi.

PARTIZANSKA PROTIPOFANZIVA

Ofanziva neprijatelja na slobodnoj partizanskoj teritoriji spremno je dočekana.

Vrhovni štab je još sredinom novembra 1942. godine imao utvrđenu koncepciju odbrane. U januaru 1943. godine pristžu vijesti o pripremama neprijatelja, njegovoj koncentraciji oko Karlovca i Knina, i o okupljanju četnika u Hercegovini. Bili su to znaci da se sprema ofanziva.

U Vrhovnom štabu i ranije se razmišljalo da se težište operacija pomjeri istočno, kako bi se stvorila nova slobodna teritorija i formirale nove partizanske jedinice.

Suština plana bila je da Prvi bosanski i Prvi hrvatski korpus brane slobodnu teritoriju, zadržavaju i usporavaju neprijatelja. To bi omogućilo Glavnoj operativnoj grupi da pređe u protipofanzivu prema Hercegovini, Crnoj Gori i najzad ka Srbiji.

Naredenje za protipofanzivu Vrhovni komandant izdaje 27. januara. U prvoj etapi Glavna operativna grupa, koju čine Prva,

Druga, Treća, Sedma i Deveta divizija, imala je zadatku da prodre do Neretve, u drugoj do Drine, a u trećoj do Limske.

Takvo strategijsko postavljanje značilo je razbijanje operacije Vajs 1. To je potvrdio i tok događaja. Na primjer, nakon prvih pet dana ofanzive dvije njemačke divizije (7. SS i 717.) bile su jedna od druge 150 kilometara; italijanska divizija Sasari napredovala je za sedam dana samo dva kilometra a divizija Re nije se ni pomjerila. Poslije 18 dana udaljenost između 7. SS i 717. divizije iznosila je 70 kilometara.

Tako je osjećena osnovna okupatorova zamisao da se munjevitim prorodom slobodna teritorija podijeli na dva dijela a zatim očisti.

Glavna operativna grupa NOV, pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba, imala je ukupno 14.500 boraca. Nju su činile — Prva proleterska divizija (sa Prvom proleterskom, Trećom sandžačkom i Trećom krajiskom brigadom), Druga proleterska divizija (Druga i Četvrta crnogorska proleterska, Druga dalmatinska brigada) i Treća udarna divizija (Prva dalmatinska, Peta crnogorska i Deseta hercegovačka brigada). Kasnije su se pridružile Sedma banijska i Deveta dalmatinska divizija.

Savjetovanje u Duvnu

Prema operativnom planu, koji je Tito 8. februara obrazložio u Duvnu na savjetovanju sa komandantima i komesarima Prve, Druge i Treće divizije Glavne operativne grupe, pravac nastupanja je bio Hercegovina. Svaka jedinica dobila je precizna naredenja:

— Prva divizija zauzeće neprijateljska uporišta između Ivan-Sedla i Konjica, i tako zatvoriti pravac od Sarajeva;

— Druga divizija osigurava južni pravac od Mostara, likvidirajući neprijatelja od Mostara prema Jablanici;

— Treća divizija zauzeće Prozor, Ramu, Ostrožac i Konjic i obezbijediti prelaz preko Neretve;

— Sedma divizija štiti od pravca Bihać—Bosanski Petrovac — Drvar — Livno — Prozor, i

— Deveta divizija štiti desni bok glavnih snaga na Neretvi, dejstvujući iz pravca Imotskog prema Vrlici i Ljubuškom.

Ovako postavljen strateški plan stvorio je unutrašnji prostor, u kojem će se, prema Hercegovini, kretati oko 3.500 ranjenika i zbjegovi.

Odmah se stupilo u dejstvo. Već sutradan poslije savjetovanja u Duvnu, 9. februara, Druga proleterska i Deveta dalmatinska divizija zauzimaju Posušje, a dan kasnije Imotski.

Na Neretu Druga proleterska izbija 15. februara, a u dva naredna dana razbijaju italijanske posade u Drežnici i Grabovici. Na putu Mostar—Jablanica uništen je motorizovani bataljon iz sastava divizije Murđa, koji je poslan iz Mostara da pomogne posadi u Drežnici.

U oslobođenom Prozoru, februar 1943. g.

Prozor

U ovom dijelu partizanske protivofanzive značajna je bitka za Prozor, koju vode Treća udarna divizija i dva bataljona Treće krajiske brigade. Italijani su u gradu imali jak garnizon — bataljon vojnika, bateriju haubica, vod topova, četu teških minobacača i tenkovsku četu.

Prvi napad, noću između 15. i 16. februara, Italijani su odbili. Ujutro je Tito naredio borcima: „Prozor noćas mora pasti!“, a takode je obišao i njihove položaje. Sljedeće noći partizani su zauzeli Prozor.

Između Konjica i Tarčina, obezbjeđujući pravac od Sarajeva, Prva proleterska je 17/18. februara likvidirala nekoliko manjih neprijateljskih uporišta i 19/20. februara napala Konjic, ali nije uspjela da ga zauzme zbog iznenadnog prodora 2.000 četnika iz pravca Boračkog jezera.

Noću 19/20. februara Četvrta crnogorska počela je napad na dobro utvrđeni italijanski garnizon u Jablanici. Spoljna odbrana je brzo razbijena, a udari artiljerije prisilili su, 22. februara, Italijane na predaju. Zarobljeno je 800 vojnika.

Uspjeh protivofanzive, kako ju je Tito zamislio, bio je potpun. Neprijatelj, osim Konjica, nije imao više nijedno uporište. Italijanska divizija Murde, ustaše i domobrani, doživjeli su potpun poraz. Plijen je bio velik. U partizanskim rukama našlo se oko 6.000 pušaka, hiljadu automata i puškomitrailjeza, veći broj topova različitog kalibra, 13 tenkova, ogromne količine municije i 68 kamiona. To oružje odmah je upotrebljeno u borbi sa neprijateljom. Tako su u bici za Jablanicu, sa partizanskim posadama učestvovali i tenkovi

Zarobljena municija Italijanske divizije „Murde“, dolina Rame i Nerete, februara 1943. g.

zarobljeni u Prozoru, koji čine upravo formiranu Tenkovsku četu VŠ.

Postojali su, u tom trenutku, svi uslovi da se nastavi sa prodorom u Hercegovinu. Međutim, oko 3.500 ranjenika i bolesnika još nije bilo stiglo. Oni su tek 19. februara krenuli prema Prozorskog kotline.

Ovakvi uspjesi jedinica NOV izazvali su pravu paniku među Italijanima. Stab njihove 2. armije spremao se da napusti Mostar, cijeneći da je sve što se događa uvod u savezničku invaziju na jadransku obalu, odnosno Balkan. Zbog toga su namjeravali da uspostave mostobran kod Metkovića. Četnicima naređuju da se koncentrišu oko Mostara. Prestaje eksplotacija boksa u mostarskim rudnicima, koju vrši njemačka organizacija TOT.

VAJS 2

Nijemci i Italijani na sastanku u Beogradu, 8. februara, prihvataju plan operacije Vajs 2. Ali odustaju od operacije Vajs 3, u kojoj su inače namjeravali da razoružaju četnike.

Nijemci ponovo angažuju četiri divizije — 7. SS diviziju Prince Eugen, 369. diviziju, 717. i 718. diviziju. One će sa pravca Bosanski Petrovac — Ključ — Mrkonjić-Grad — Jajce dejstvovati prema Livnu, jer se očekivalo da će partizani braniti upravo ovo područje. Cilj je — nametnuti frontalnu borbu.

Italijanska divizija Bergamo, sa dva bataljona ustaša, djeluje na pravcima Sinj — Livno i Drniš — Vrlika i obezbjeđuje njemački bok. Četnici se angažuju oko Knina.

Operacija Vajs 2 trebalo je da traje od 25. februara do 20. marta 1943. godine. Međutim, počela je nešto ranije. Između Nijemaca i Italijana dolazi do neslaganja oko komandovanja.

Italijani zahtijevaju od Nijemaca da udar bude ka Neretvi, a ne prema Livnu kako je dogovoreno. Ler to prihvata i odvaja 718. diviziju Vermahta, koja se dijeli na dvije borbene grupe Fogl i Anaker, ojačane ustaškim i domobranskim jedinicama. Grupa Fogl ima zadatku da djeluje na potezu Bugojno — Gornji Vakuf — Prozor — Jablanica, a grupa Anaker od Tarčina, preko Ivan-Sedla prema Konjicu.

„Italijani traže od četnika da se što masovnije i aktivnije uključe u borbama na Neretvi. Za uzvrat obilato ih opskrbljuju hranom, oružjem i drugim potrebama. Obračun sa partizanskim snagama svakako je bio stalna preokupacija svih četničkih nastojanja. U Mostaru su obrazovane dvije četničko-italijanske kolone koje se kreću, s jedne i druge strane Neretve, prema Rami i Konjicu.“

Snage Glavne operativne grupe pokušavaju da zapriječe prorod neprijatelja iz Mostara, Sarajeva i Bugojna, prema Konjicu, Jablanici i Prozoru. Treća divizija određena je za napad na Konjic pošto bi njegovo osvajanje znatno olakšalo proboj jedinica i ranjenika prema istočnoj Hercegovini.

Grupa Fogl prelazi u napad 21. februara, a već sutradan, zauzima Gornji Vakuf. Njoj se suprotstavljaju Treća krajiska i Osma banijska brigada. Kako postoji opasnost da neprijatelj probije odbranu Sedme banijske divizije i Treće krajiske brigade, Vrhovni štab NOV i POJ šalje kao pojačanje Prvu dalmatinsku brigadu i bateriju haubica. U međuvremenu, Liters se približava shvatjanju da se glavna bitka vodi na Neretvi i u tom pravcu angažeuje 717. diviziju koja ulazi u borbu 27. februara. Za izvođenje operacije Vajs 2, prema tome, ostale su svega dvije divizije (7. SS i 369. legionarska).

Istovremeno, grupa Anaker uspjela je da ovlađa Ivan-Sedlom. I pored upornog nastojanja, Prvo proleterskoj nije pošlo za rukom da je potisne sa tog ključnog položaja. Treća divizija, od 22. do 26. februara, u nekoliko navrata napada Konjic, ali bez uspjeha. Druga divizija, od 21. do 26. februara, vodi više borbi sa italijansko-četničkim snagama i zadržava ih kod Drežnice.

Glavna operativna grupa našla se u okruženju, na uskom nevelikom prostoru, slabo prohodnom i nepogodnom za manevriranje i proboj.

Prvi bosanski korpus izložen je udarcima njemačkih jedinica koje su angažovane u operaciji Vajs 2. Dvije njemačke divizije uputile su se pravcem Bosanski Petrovac — Ključ i Mrkonjić-Grad — Jajce ka Livnu. Unatoč snažnom otporu, Prvi bosanski korpus nije bio u stanju da zadrži zaostali dio slobodne teritorije, kao što nije mogao da onemogući neprijateljsko nadiranje prema novom cilju. Moglo se desiti da 7. SS i 369. divizija produže napredovanje prema Neretvi, čime bi se položaj Glavne operativne grupe još više pogoršao.

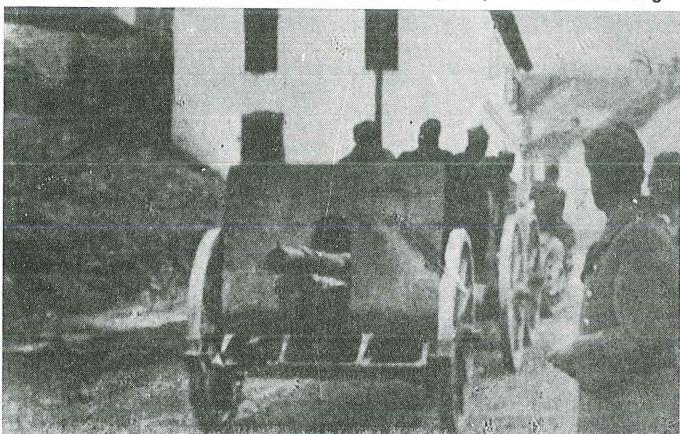
Nakon borbi, tokom 27. i 28. februara sa Sedmom divizijom, Prvom dalmatinskom brigadom, 717. njemačka divizija sa grupom Fogl, zauzela je Karaulicu i počela da se spušta prema Draševu, gdje su bili ranjenici. Srećom, taj prorod je zaustavljen ubacivanjem Treće krajiske brigade.

U kritičnom momentu, 28. februara u Gračanici se sastaju Politbiro CK KPJ i Vrhovni štab NOV i POJ. Na tom sastanku odlučeno je da se izvrši pregrupisavanje snaga, a potom i protivudar kod Gornjeg Vakufa i razbijanje opasna neprijateljska grupacija koja je bila stalna prijetnja za bezbjednost ranjenika. Za izvršenje toga zadatka određeno je devet brigada iz Prve, Druge, Treće i Sedme divizije. Treća divizija (Peta crnogorska i Deseta hercegovačka) i Druga dalmatinska brigada zadržane su u dolini Neretve da spriječe spajanje snaga koje su iz Mostara i Konjica vršile pritisak prema Jablanici. Odlučeno je i naređeno da se poruše svi mostovi na Neretvi između Ostrošca i Karaule. Time se htjelo zavarati neprijatelja i on je stvarno pomislio da bi moglo doći do proboga prema sjeveru“.

Vilića guvno

Kod Gornjeg Vakufa, 1. marta, neprijatelj i dalje napada. Vilića guvno je poprište teških borbi. Za osam sati, 2. marta, proleteri su izvršili 11 juriša i odbili isto toliko njemačkih protivjuriša. Ali, Četvrta proleterska brigada sa dva bataljona Treće krajiske izašla je kao pobednik.

Partizanske haubice u pokretu iz Prozora prema Makljenu, početak marta 1943. g.

Vrhovni štab, 3. marta, naređuje Prvoj, Drugoj i Sedmoj diviziji da razbiju neprijatelja kod Gornjeg Vakufa. Napad je počeo noću 3/4. marta, a 5. marta je zauzet Gornji Vakuf.

Sve ove bitke otklonile su neposrednu opasnost za ranjenike, koja je zaprijetila prudrom njemačko-ustaške grupe Fogl.

Na Makljenu, gdje su bile najžešće borbe, neposredno komanduje drugi Tito, koji je o tim trenucima napisao 1956. godine:

„... Pošto sam dobio izvještaj o situaciji na Makljenu, naredio sam da se 12 haubica izvuče na Makljen, gdje je bio naš front. Dobro se sjećam te noći, kakvu nikad nisam vidočak ni na filmu. Sa Makljena smo otvarali neprekidnu paljbu. Ogroman prostor bio je sav u plamenu. Naše haubice su tukle sve do usijanja cijevi. Naredio sam da se munitacija ne štedi, već da se utroši sva koju smo imali, jer sam znao da ćemo poslije toga, zbog pokreta koji nam je predstojao, morati da bacimo topove u Neretvu. Nijemci su bili iznenadeni žestinom naše artiljerijske vatre i gotovo nisu smjeli da se jave sa svojim topovima. Sliku te noći i sjaj te vatre nikad neću zaboraviti. Kad je počela da dejstvuje neprijateljska artiljerija, naši borci se uopšte nisu obazirali na nju. Ložili su vatre i grijali se. Kada sam došao na Makljen kod naših artiljeraca, bilo je veoma hladno. Međutim, sa njihovih lica curio je znoj, jer su neprekidno donosili teške granate koje su ispaljivali na Nijemce.“

Rušenje mosta u Jablanici

Svi mostovi na Neretvi i Rami, po naredenju druga Tita, su srušeni. Bilo je to ratno lukaštvo. Neprijatelj je stekao uvjerenje da su partizanske namjere sasvim drugačije.

Kako je srušen i posljednji most, u Jablanici, svjedoči inž. Volodimir Smirnov:

„... Tek blizu Gračanice naišao sam na Vrhovni štab.

— I jablanički most dosad je trebalo da bude srušen. To se ne smije više odlagati. — Učinilo mi se da glas druga Tita zvuči kao prijekor, kada sam mu na brzinu iznio što smo do sada uradili. Nisam bio ni završio kad je on to rekao.

Preneražen i ošamućen, izletio sam napolje. Nisam shvatio što se to radi, ali više nisam sumnjao da treba žuriti sa rušenjem jablaničkog mosta. Čuo sam to lično od druga Tita ...

Jablanički most, dug oko 80 metara, bio je veoma visok, preko 35 m, a njegova stara i staromodna konstrukcija, tzv. „riblji trbuh“, već po svojoj konceptiji bila je laka za rušenje.

Poslije kraćeg računanja, odlučio sam da za ramski most ostavimo samo 12 kilograma kaminktita, a da za jablanički odvojimo sav trotil i ostatak kaminktita ...

Duško Novaković i Omladinac, odmah bez ikakvog odmora, krenuli su natrag u Jablanicu i poveli najbolje ljude — Jovu Radakovića, Nikolu Rastovca, Luku Rađenovića, Nikolu Radakovi-

ća, Stanka Šetića, nekoliko drugova za pomoć njima i dva konja sa eksplozivom.

Jovo i Nikola Radaković sa jedne, a Stanko Šetić sa druge strane, spustili su se na donji pojas konstrukcije viseci nad provaljom dubokom 35–40 metara, potpuno izloženi mogućoj četničkoj vatri, bez ikakve mogućnosti da se zaklene — stvorili su pomoću nekih cigala u šupljim, koritastim čeličnim nosačima, ogradieni prostor, u koji su komadima drveta nabili izmrvljeni trotil, u trotil uvukli po jedan patron kaminktita sa kapslom i šunorom, dugačkom približno 15 metara.

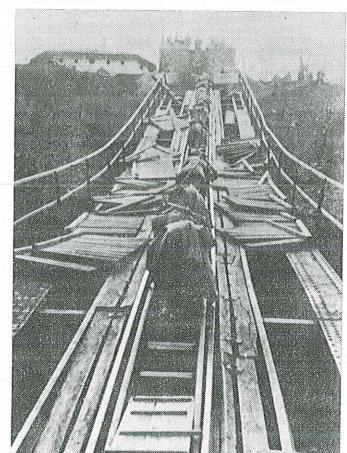
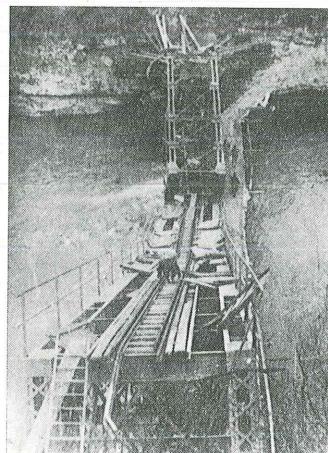
Profesionalni miner Luka Rađenović vješto je podesio momenat paljenja oba šnura, tako da su obje mine eksplodirale praktično u istom momentu. Eksplozija je bila tipično barutna, sa mnogo crnog dima i slabim zvukom, ali je ipak bila dovoljna da se konstrukcija prelomi i stropošta u Neretvu, koja je silinom svoga toka gurnula višetonsku konstrukciju nekoliko metara nizvodno.

Vješti Vjekoslav presjekao je bez teškoća i veoma brzo most kod ušća Rame.

Da su i ova dva posljednja mosta preko Neretve srušena, Italijani i Nijemci saznali su, vjerovatno, tek nešto kasnije od nas samih. Kao sad vidim glomaznu i nespretnu „savoju“ kako sasvim nisko i sporo leti duž Neretve i to što nas posada ne mitraljira i ne bombarduje, navodi me na misao da oni sa čuđenjem, gledaju što to rade partizani, kada se sami tako kompletno zatvaraju u ovom stravičnom kanjonu“.

Porušeni most
u Jablanici

Prelaz jedinica Druge dalmatinske
brigade preko mosta u Jablanici.

PRELAZ PREKO NERETVE

Zauzimanje Gornjeg Vakufa značilo je slabljenje neprijateljskog pritiska na Glavnu operativnu grupu. U tom trenutku i ranjenici su bili nešto bezbjedniji. Međutim, postojala je opasnost da se obruč ponovo zatvori.

Istoga dana kada je osvojen Gornji Vakuf, 5. marta, Tito je naredio da se otpočne forsiranje rijeke Neretve. Operativni plan je bio: Druga proleterska divizija sa Prvom proleterskom brigadom, divizionom haubica i tenkovima izvršće forsiranje Neretve. Treća divizija osigurava lijevi bok s tim što će odbaciti 718. njemačku diviziju ka Konjicu a Neretvu preći kod Ostrošca. Sedma banijska divizija u početku obezbeđuje desnu stranu udarnog ešalona, a poslije toga sa Desetom hercegovačkom će prodrijeti u Nevesinjsko polje. Deveta dalmatinska štiti južne i jugoistočne prilaze Jablanici. Zaštitnicu čini Prva proleterska divizija koja obezbeđuje pravce Gornji Vakuf — Prozor i Ravnov — Prozor.

U vrijeme borbi oko Gornjeg Vakufa, četnici su zaposjeli lijevu obalu Neretve i ušli u Jablanicu. Borci Druge dalmatinske, uz pomoć zarobljenih italijanskih tenkova, 5. marta ponovo zauzimaju grad.

Mostovi na Neretvi su porušeni. Neprijatelj očekuje da će partizani pokušati da izvrše prodror prema sjeveru, jugu ili jugoistoku. Zato na lijevoj obali ostaju samo četnici.

Tito je imao drugi plan — ranjenike iz doline Rame i Neretve prebaciti na lijevu obalu, u pravcu Prenja i dalje.

Već tokom 6. marta sve partizanske jedinice počinju da dejstvuju prema operativnom planu. Forsiranje Neretve određeno je za isto veče. Ispred Druge čete Trećeg bataljona Druge dalmatinske brigade prva kreće „Grom desetina“ Steve Opačića. Borci, po mraku, najčešće pužući, kreću se preko skeleta srušenog jablaničkog mosta. Na lijevoj obali, pored samog mosta, likvidiraju utvrđeni četnički bunker. Tokom noći prelazi i Treći bataljon Druge dalmatinske brigade i poslije uspješnih borbi sa znatnim četničkim snagama uspostavljen je prvi mostobran.

Do zore Neretu, takođe preko srušenog mosta, prelaze borci tri bataljona Druge dalmatinske i tri bataljona Druge proleterske. Oni se sukobljavaju sa jakim četničkim grupacijama na lijevoj obali koje su raspoređene u dvije dobro utvrđene borbene linije. Poslije oštih sukoba četnici su razbijeni i potisnuti, a u daljini od oko osam kilometara partizanske jedinice uspostavljaju ubrzo, istog dana, snažan mostobran. Još dok se vode borbe 7. marta u 8 sati, 35 boraca Inžinjerske čete Vrhovnog štaba počinju da na metalnom skeletu postavljaju improvizirani drveni most — dug 56 a širok 2,5 metara. Taj posao, pod stalnom neprijateljskom vatrom iz vazduha, uz zaista nadljudske napore, po hladnoći i u vodi, završen je rekordno — za 19 sati, do 3 sata ujutru 8. marta. Napravljeni su i pristupi mostu — teški i vrletni.

Neretva je savladana!

Čitava Druga proleterska divizija prešla je na drugu obalu do 8. marta i učvrstila odbranu, a 8. marta i Sedma banijska divizija.

I tada, užanom vrletnom stazom, iznad nabujale rijeke krenuli su ranjenici i bolesnici — njih oko 4.000, pa narod. Borci će poslije njih, a takođe i Vrhovni štab.

„Evo, i sada u mraku ovog stravičnog kanjona, ovim našim mostom, koji u stvari, vodi samo u nove i možda još teže okršaje, borci stoje, čekaju i pjevaju. Tiho, za sebe same, ne za slušaoce, a u ritmu partizanske pjesme njisu se njihova tijela u nečujnom maršu u mjestu. Prosto fizički osjećam kolika je snaga što stoji tu, koncentrisana pred našim mostom . . .“ — zapisao je inž. Volođa Smirnov, čovjek pod čijom su komandom inžinjeri sušili most u Jablanici a zatim napravili drveni most.

Preko mosta se neprekidno prelazi, ali dosta spor, jer ga zasipaju bombama i mitralijiraju neprijateljski avioni. Nedovoljno je i ljudi da nošenje ranjenika i tifusara. Ovo postaje zadatak boraca Osme brigade Sedme banijske divizije, a zatim i kompletne Devete dalmatinske divizije.

Dramatični su to trenuci — vodi se bitka za svakog ranjenika i bolesnika.

U isto vrijeme, 9. marta, Treća divizija zauzima Ostrožac, a sutradan uveče ovdje se preko Neretve prebacuju Peta crnogorska i Deseta hercegovačka. Tu će rijeku preći, 13. marta, i Prva dalmatinska brigada.

I posljednji ranjenik prešao je Neretvu u Jablanici do 14. marta. Zatim kreću (14/15. mart) borci Devete dalmatinske i Sedme banijske divizije, i Sedme krajiske brigade. Posljednja je zaštitnica — Treća krajiska i Treća sandžaka brigada.

Prije prelaska partizani su uništili svoje teško naoružanje. U Neretu su bačeni topovi, tenkovi i kamioni, kako ne bi pali u ruke neprijatelju.

Tek dva dana kasnije, 17. marta, Nijemci ulaze u Jalbanicu sa dvije motorizovane kolone.

Iz izvještaja komandanta za Balkan general-pukovnika fon Lera Vrhovnoj vojnoj komandi Njemačke:

„Partizanima je uspjelo da se prebace preko Neretve i da se do posljednjeg čovjeka povuku u sjeverni dio Crne Gore. Oni su se probili na odsjeku fronta koji su držali Italijani i četnici. Nije bilo nikakvog plijena ni zarobljenika. Ni jedan partizanski ranjenik, pa čak ni poginuli nije pronađen, iako su, sudeći po našim krvavim gubicima, morali imati gubitke u većem broju.“

Titova zamisla ostvarena je do kraja. Vrhovni komandant Narodnooslobodilačke vojske pokazao je ne samo kako se ratuje, već i kako se brine za svakog borca a posebno za ranjenike. Sve zajedno daleko je od uprošćenog pojma vojničke vještine, jer odiše nečim mnogo višim, ljestvijim i plemenitijim.

OBRAČUN SA ČETNICIMA

Partizanske jedinice prešle su Neretvu. Preneseni su i svi ranjenici. Uložen je nadljudski napor. To se osjećalo na svima — duž staza Prenja umirali su ranjenici, ali i oni koji su ih nosili,

„U međuvremenu, četničko-okupatorske snage pripremale su nove akcije uperene protiv Glavne operativne grupe, u nadi da će ih, tako iznurene, lakše savladati.

U vrijeme borbi na Neretvi Draža Mihailović je proglašio opštu mobilizaciju u Sandžaku, Crnoj Gori i Hercegovini i prikupio 18.000 četnika koje je stavio na raspolažanje okupatoru. To je bila najjača koncentracija četnika u borbama protiv NOP-a.

Tito je, međutim, dosljedno provodio koncepciju o prodoru prema istoku, neovisno od prepreka na koje je nailazio. Po njegovom naređenju, Druga proleterska brigada noću 13/15. marta razbila je četničku odbranu kod Čićeva. Operacija protiv četnika izvodi se i 17/18. marta, kada je žestoko potučena četnička grupacija na sektoru Lipeta—Krstac—Zaborani. Poslije jako značajne pobjede kod Glavatičeva, Druga proleterska divizija nastupa prema Kalinoviku, gdje je bila sabrana skupina od oko 5.000 četnika. U sadejstvu sa drugim jedinicama Druga proleterska je 23. marta zauzela to snažno i uporno branjeno četničko uporište. Brigade Treće divizije zauzimaju 22. marta Nevesinje. Međutim, nadmoćne četničke snage, potpomognute italijanskom artiljerijom i tenkovima, zaposjedaju grad, a tri dana docnije Nevesinje je ponovo oslobođeno.

U borbama, prvo kod Neretve a potom kod Glavatičeva, Nevesinja i Kalinovika četnički pokret je doživio potpuni slom, kako vojnički tako i moralno-politički, od koga se nikada nije oporavio. Pobjede nad četnicima koncem marta 1943. godine označavaju kraj bitke na Neretvi“.

„Proboj preko Neretve u mnogo čemu je jedinstvena pojava u istoriji ratovanja. Vjerovatno nije zabilježeno da se tako jako okruženje raskine unutarnjom snagom opkoljene vojske, izmučene bojevima, bez udara iz vana, i da se sa takvom originalnom varkom zavara tako iskusan protivnik.

Ali kada se tome doda da je zbrinjavanju i spasavanju ranjenika bila podređena cijelokupna vojna i politička aktivnost Glavne operativne grupe, Vrhovnog štaba i druga Tita, tada taj podvig ima neprolazne i univerzalne vrijednosti. Izvršiti takav prodor, iz situacije kada bi svaki profesionalni vojnik pokleknuo, i izbaviti ranjenike, mogla je samo narodna i revolucionarna vojska prevashodnih moralnih svojstava i borbenih odlika, koju je usmjeravala Partija i vodio drug Tito“.

SIMBOLI NERETVE

Mjesta događaja iz četvrte neprijateljske ofanzive posebno su obilježena. Preostalo je još dosta da se uradi, ali ono najznačajnije već je učinjeno.

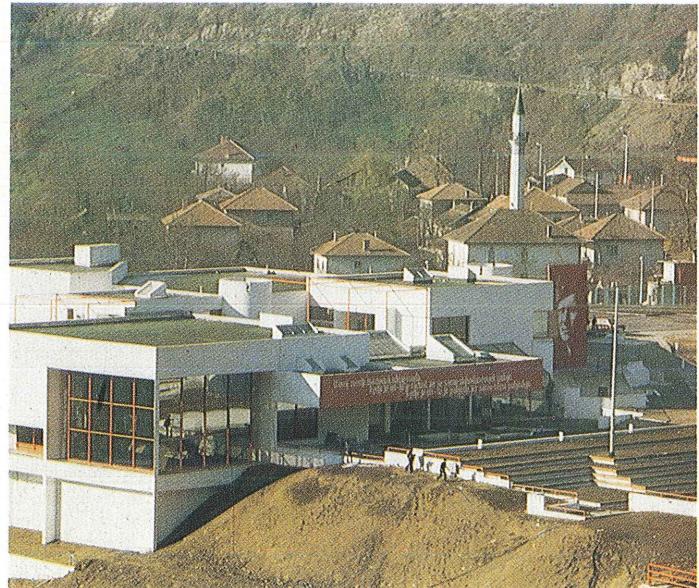
Spomen-muzej

U neposrednoj blizini ostataka nekadašnjeg željezničkog mosta u Jablanici, nalazi se Spomen-muzej, koji je 12. novembra 1978. godine svećano otvoren drug Tito.

U njemu je tematska izložba „Bitka na Neretvi“ sa 182 fotografije, 90 kopija dokumenata, sa kartama i drugim vrijednim predmetima, kao i kopije ratnih zastava.

Muzejska postavka podijeljena je na pet oblasti, povezanih sa događajima u četvrtoj neprijateljskoj ofanzivi i njenim vrhuncem — bitkom na Neretvi.

Spomen-muzej u Jablanici

Prvi dio izložbe daje pregled vojnih i političkih prilika krajem 1942. i početkom 1943. godine u Evropi i u Jugoslaviji. Drugi — prikazuje pripreme njemačkih i italijanskih okupatora i kvislinga za ofanzivu na „Titovu državu“ i planove Vrhovnog štaba NOV i POJ za suzbijanje neprijatelja.

Treći dio obilježava operaciju Vajs 1, odnosno neprijateljski napad na Bosansku krajinu, Baniju, Kordun, Liku i zapadnu Bosnu (20. januar — 20. februar 1943. godine).

Cetvrtu temu posvećena je partizanskim bolnicama na slobodnoj teritoriji Bosanske krajine, Banije, Korduna i Like, i njihovom kretanju u četvrtoj neprijateljskoj ofanzivi.

Posljednji, peti dio, vezan je za razdoblje od 9. februara do 23. marta 1943. godine — za bitku za ranjenike.

Autor idjeno-istorijske koncepcije izložbe je Nadija Deković, a sa Brankom Obućinom i tematsko-ekspozicionog plana.

Sama muzejska zgrada takođe ima malu i veliku (500 mesta) dvoranu, te biblioteku.

Spomen-park u Jablanici

Muzej okružuje spomen-park. Sa ovog mesta ranjenici su prebacivani na lijevu obalu Nerete.

U sklopu parka su:

- **Most na Neretvi**, danas jedinstven autentičan spomenik. Preko njega su prenošeni ranjenici i istovremeno su prošle partizanske jedinice. On je simbol najhumanije bitke.
- **Manifestacioni prostor** sa pozornicom, kao i prostor za veće muzejske eksponate.

• **Bunker** na lijevoj obali, koji su noću između 6. i 7. marta 1943. godine, osvojili u naletu borci „grom desetine“ Druge dalmatinske brigade, potukavši četnike. Tu je i kućica čuvara pruge pred tunelom.

Autori kompleksa Spomen-parka sa muzejom jesu arhitekti Branko Tadić, Zdravko Dunderović i Mustafa Ramić, iz Sarajeva.

Spomenik na Makljenu

Na vrhu Makljena (1.123 m/m), iznad puta Jablanica — Prozor — Bugojno, podignut je monumentalni spomenik bici na Neretvi. Spomenik je, 12. novembra 1978. godine, svečano otkrio drugi Tito.

Gromada, ukopana u široki plato, podsjeća na cvijet koji širi latice. Nalazi se na mjestu jedne od najžešćih bitaka, koja je vođena da bi se zaštitili ranjenici.

Visok je 14 a širok 12 metara; težak 700 tona.

Autor spomenika je prof. dr Boško Kućanski.

HRONOLOGIJA

Važniji događaji četvrte neprijateljske ofanzive

18/19. decembar 1942. — Hitler konferisao sa načelnicima generalštoba i ministrima spoljnih poslova Njemačke i Italije. Odlučeno je da se u toku zime poduzmu zajedničke akcije protiv jedinica NOV i POJ, a prije svega protiv „Titove države“ (Bihaćka republika).

3. januar 1943. — U Rimu njemački komandant Jugoistoka i načelnik italijanskog generalštaba izradili plan za izvođenje operacije Vajs (četvrta neprijateljska ofanziva).

9. januar — U Zagrebu Nijemci i Italijani utvrdili detalje operacije Vajs 1. Predviđeno je uništenje snaga NOV i POJ na prostoru omeđenom linijom Karlovac — Ogulin — Gospić — Knin — Ključ — Sanski Most — Kostajnica — Glina.

20. januar — Počela četvrta neprijateljska ofanziva. Predviđene tri operacije — Vajs 1, Vajs 2 i Vajs 3. U prvoj, Vajs 1, trebalo je slobodnu teritoriju okružiti i pocijepati na dva dijela, spriječiti probijanje snaga NOV i POJ na jug i jugozapad, pa ih uništiti zajedno sa Vrhovnim štabom.

27. januar — Vrhovni komandant Josip Broz Tito odlučio da se realizuje strategijsko-operativni plan protivofanzive NOVJ. Obrazovane su tri operativne grupe — prva (Prva i Druga proleterska, Treća udarna i Sedma divizija) na pravcu Prozor-Rama-Neretva-Hercegovina; druga (Prvi bosanski korpus), na slobodnoj teritoriji Bosanske krajine, postepeno se povlači, zadržava neprijatelja i omogućava Glavnoj operativnoj grupi uspješan razvoj ofanzive i prelaz Neretve; treća (Prvi hrvatski korpus i Primorsko-goranska grupa brigada) u Lici.

29. januar — Nijemci zauzeli Bihać.

30. januar — Borci Treće divizije oslobođili Gornji Vakuf, izbili na Makljen i Radušu, a Deveta krajiska oslobođila Donji Vakuf. — Vrhovni komandant NOVJ J. B. Tito odlučuje da ranjenici i bolesnici krenu iza Glavne operativne grupe.

31. januar — Njemačke snage, nastupajući prema Grmeču iz tri pravca, nisu uspjele da okruže i presjeku slobodnu teritoriju na dva dijela, već samo da potiskuju jedinice NOVJ. Između njemačkih divizija razdaljina je oko 70 km. To omogućava da se sa slobodne teritorije prema jugu, evakuju ranjenici, bolesni, izbjeglice i drugi.

6. februar — Oko 2.200 ranjenika krenulo iz Drvarske kotline, a 12. februara stižu u Glamočko polje.

8. februar — Na savjetovanju u Duvnu Tito upoznaje komandante i komesare Prve, Druge i Treće divizije Glavne operativne grupe sa planom protivofanzive. Naređuje da se odmah razbiju neprijateljske snage na prostoru Mostar, Ivan-Sedlo, Prozor i izbjije na Neretvu.

9. februar — Jedinice Druge proleterske i Devete divizije zauzele Posušje, a sutradan i Imotski.

12. februar — Komandant italijanskog 6. armijskog korpusa koncentriše snage ka Mostaru. Naređuje četnicima u Hercegovini i Crnoj Gori da se hitno prebace na taj teren.

15. februar — Završena operacija Vajs 1. Nijemci se povlače sa Grmeča. Počinje pregrupisavanje za operaciju Vajs 2.

15/16. februar — Treća divizija izvršila napad na utvrđeni italijanski garnizon u Prozoru, koji neprijatelj odbija. U ponovljenom napadu iduće noći zauzima grad.

16/17. februar — Poslije izbjivanja na Neretvu jedinice Druge proleterske zauzele italijanska uporišta Drežnicu i Grabovicu, a na putu Drežnica — Jablanica razbile motorizovani bataljon divizije Murda.

17/18. februar — Na pruzi Sarajevo — Konjic, od Raštelice do Brđana, Prva proleterska brigada napala neprijateljska uporišta i zauzela Raštelicu, Ivan-Sedlo, Dragočaj i Brđane.

18. februar — Italijani koncentrišu svoje snage i četnike kod Mostara, da bi kod Metkovića stvorili jak mostobran. Računaju da će tim pravcem krenuti Glavna operativna grupa VŠ NOV i POJ.

19. februar — Prvi ešalon Centralne bolnice, sa 3.500 ranjenika i bolesnih, krenuli su Duvanjskog polja ka Prozorskoj kotlini.

19/20. februar — Jedinice Prve proleterske brigade napale 1.500 italijanskih vojnika, ustaša, domobrana i četnika u Konjicu. Poslije pet sati borbe prinudene da se povuku.

20. februar — Dijelovi Desete hercegovačke brigade, poslije dvodnevnih borbi, zauzeli Ramu.

21. februar — Od Bugojna, Sarajeva i Mostara počelo nadiranje neprijateljskih snaga ka Jablanici. Njemačka 718. divizija, ojačana ustaško-domobranskim jedinicama i podržavana tenkovima i avijacijom, nastupa u dvije kolone: grupa Fogl pravcem Bugojno — Gornji Vakuf — Prozor — Jablanica, a grupa Anaker pravcem Tarčin — Ivan-Sedlo — Konjic — Jablanica. Dijelovi italijanskog korpusa kreću se od Mostara objema obalama Neretve, a lijevom od Konjica prema Jablanici i 2.000 četnika.

22. februar — Četvrta brigada Druge proleterske divizije prisilila na predaju italijanski garnizon u Jablanici. — Neprijateljska grupa Fogl ušla u Gornji Vakuf.

22/23. februar — Jedinice Treće divizije počele napad na Konjic, koji je 26. februara po naredbu Vrhovnog štaba obustavljen, zbog pogoršane situacije kod Prozora.

24. februar — Partizanske jedinice odbile napad njemačke grupe Fogl i prisilile je na povlačenje u Gornji Vakuf.

25. februar — U Bosanskoj krajini dvije njemačke divizije počele operaciju Vajs 2 protiv Prvog bosanskog korpusa. — Generalni sekretar KPJ J. B. Tito depešom obavijestio Kominternu da četnici zajedno sa okupatorom napadaju snage NOV i POJ na Neretvi.

27. februar — Glavna operativna grupa našla se u okruženju na uzanom prostoru između rijeke Neretve i Prozora. Tu je sačekala ranjenike, koji su pod izuzetno teškim uslovima prenošeni iz Prozorske kotline.

28. februar — U selu Gračanica (Prozor), na sastanku Politbiroa CK KPJ i Vrhovnog štaba, donesena odluka da se protivudarom ka Gornjem Vakufu razbije najopasnija neprijateljska grupacija i tako spasu ranjenici, i da se odmah zatim kod Jablanice izvrši forsiranje rijeke Neretve.

1. mart — Inžinjerijska četa VŠ i druge jedinice ruše mostove na Neretvi. Do 4. marta porušeni svi mostovi od Karaule do Ostrošca.

2. mart — Na Vilića guvnu, u ogorčenoj borbi prsa u prsa, Četvrtu crnogorską, uz sadejstvo Treće krajiske brigade, odbacila je njemačke jedinice i spriječila ih da prodru u rejon bonica.

3. mart — Glavna operativna grupa prešla u protivnapad kod Gornjeg Vakufa. U borbama do 5. marta neprijatelj odbačen ka Bugojnu, zauzet Gornji Vakuf i spašeni ranjenici.

5. mart — Vrhovni štab donio odluku da se Neretva forsira između Jablanice i Ostrošca, da se unište četnici u gornjem toku rijeke i izbjije na liniju Nevesinje — Ulog — Kalinovik. — Borci Druge dalmatinske brigade odbacili četnike na lijevu obalu Neretve i ponovo zauzeli Jablanicu.

6/7. mart — Preko porušenog mosta u Jablanici na lijevu obalu Neretve prešla prvo Druga četa a za njom Treći bataljon Druge dalmatinske brigade, a do zore tri bataljona Druge dalmatinske i tri bataljona Druge proleterske. Tokom dana, poslije borbi, razbili i odbacili jake i dobro utvrđene četničke snage. Formiran mostobran u dubini od 8 km.

8. mart — U Jablanici, do 3 sata ujutro, na skeletu srušenog, podignut improvizovani drveni most. Posao za 19 sati obavili Inženjerijska četa VŠ i inženjerijski vod Sedme divizije. Odmah počelo prebacivanje ranjenika na lijevu obalu.

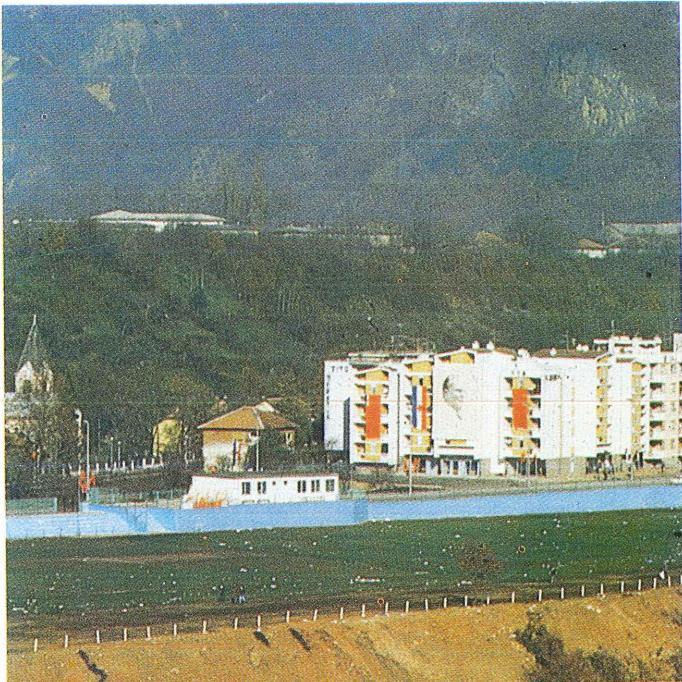
10. mart — Prozor zauzeli Nijemci.

11. mart — Poslije višednevnih borbi Druga proleterska divizija izbila u rejon Borci — Boračko jezero. Italijani i četnici povukli se prema Nevesinju.

13. mart — Tito naredio energičnu akciju protiv četnika prema Nevesinju, Ulogu i Kalinoviku.

14/15. mart — Preko mosta u Jablanici na lijevu obalu prešla i zaštitnica (Treća sandžačka, Treća dalmatinska i Treća krajška brigada). Tako je Glavna operativna grupa završila prelaz. Prethodno su prebačeni svi ranjenici, bolesnici, zbjegovi; uništena motorizacija i teška oružja, porušeni mostovi kod Jablanice i Ostrošca.

Jablanica

26

JABLJANICA

Jablanica (202 m/m) se nalazi u najljepšem dijelu kanjona rijeke Neretve. Ima oko 3.000 stanovnika. Okružena je masivima Vranice (2.112 m), Čvrsnice (2.228 m) i Prenja (2.155 m). Od 70 metara visoke brane hidroelektrane, uzvodno, počinje 31 km dugo **Jablaničko jezero**. Tu je i ušće rijeke Rame.

U okolini se vadi čuveni jablanički granit, kamen od koga su napravljeni mnogi spomenici (Neznanom junaku na Avali, kod Beograda; Njegošev mauzolej na Lovćenu, iznad Cetinja). Posebno je cijenjen zbog trajnosti. Eksploratori se od 1922. godine.

Hotel u Jablanici

INFORMACIJE

Smještaj

- Hotel „Jablanica“ (66 l), B-kategorije; restoran, kafana, salon, automatska kuglana, disco-klub, parking. Telefon (088) 72-702.

Zdravstvo

Dom zdravlja	72-664
Hitna pomoć	94
Apoteka	72-701

Milicija

Dežurna služba SUP	92
Stanica Milicije.....	72-660

27

PTT — pošta, telefon, telegraf

Radno vrijeme: 7—14 sati; subotom 8—13 sati.

— poštanski broj	79-240
— telefonski pozivni broj.....	088
— telefonska govornica.....	72-690
— upravnik	72-641

Banka

PBS — Privredna banka Sarajevo, Ekspozitura 72-627

Za vozače

Pomoć na putevima AMD..... 72-689

Benzinska pumpa Energopetrola, radi non-stop 72-674

Prodavnica auto-dijelova 72-751

Važniji telefoni

Autobuska stanica 72-843

Hercegovina — putevi, Pogon Jablanica 72-845

Hidroelektrane na slivu Neretve
(HE Jablanica i HE Rama)..... 72-620

Muzej bitke na Neretvi..... 72-806

Industrija granita..... 72-608

Radnički univerzitet..... 72-850

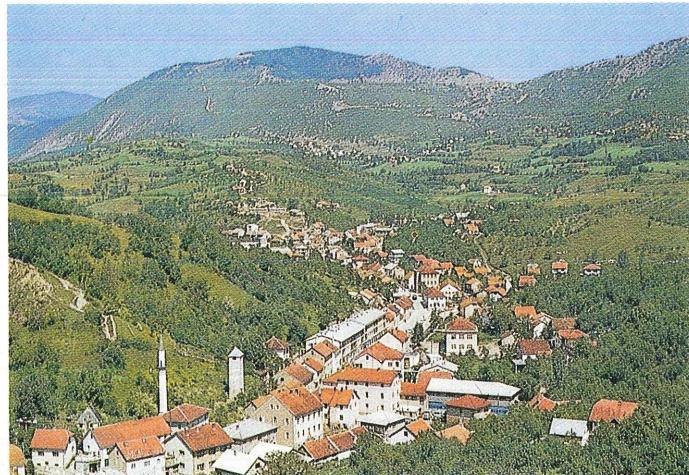
Robna kuća „Velepromet“ 72-809

Skupština opštine 72-652

Šipad-RO Velež, Jablanica..... 72-761

Uzorno lovište Prenj 72-806

Prozor

28

PROZOR

Prozor (703 m/m) se nalazi u porječju Rame, podno planine Makljen (1.123 m). Ima oko 1.500 stanovnika.

Prema arheološkim nalazima ovo područje je bilo naseljeno već u bronzano doba. U okolini su boravili i Rimljani (Lug, Šćit, Varvara). Spominje ga Ljetopis popa Dukljanina (XII vijek). Pod ovim imenom prvi put se javlja u povelji bosanskog bana Tvratka, 11. avgusta 1366. godine, kojom on poklanja Vukcu Hrvatiniku župu Plivu i Soko. Kasnije ga često spominju dubrovački trgovci i poslanici. Ugarski kralj Matija Korvin daje ovaj utvrđeni grad 1463. godine knezu Vladislavu Hercegoviću. U XIV i XV vijeku centar je župe Rama. Turci ga, po osvajanju, još više utvrđuju.

Kula Matije Krvina, iznad grada na strmoj litici, dobro je očuvana. Nema ni vrata ni prozora, a u nju se ulazio i izlazio tajnim hodnikom. Pronađeni su ostaci vodovoda kojim je voda dovođena u kulu.

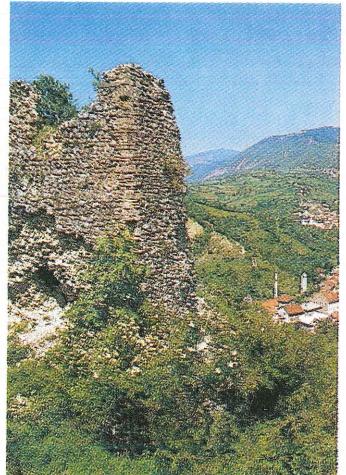
Ramsko jezero, udaljeno 6 km, vještačka je akumulacija nastala u nekadашnjem koritu rijeke Rame. Dugo je oko 8 km, najšire 5 km, a najdublje do 70 m. Površina mu je 1.160 ha. U jezeru je poluotok Šćit, na kome su samostan i crkva (stari preko 500 godina). Poribljeno je kalifornijskom pastrmkom, pastrmkom potočarom, jezerkom i zlatovčicom.

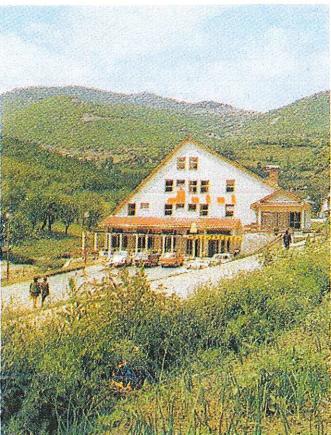
Ramsko jezero

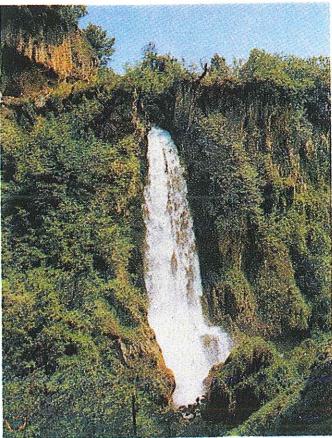
29

Kula Matije Krvina

Motel „Gradina“ u Prozoru

Vodopad na Buku

INFORMACIJE

Smještaj

- Motel „Gradina“ (36 l); kafe-restoran, salon, bašta; parking. Telefon (088) 79-060.
- Restoran „Rama“ (10 l); kafe-restoran.

Zdravstvena stanica 79-103

Milicija 79-094

PTT — pošta, telefon, telegraf

Radno vrijeme: 7—14 sati; subotom 8—13 sati.

— poštanski broj.....	79-230
— telefonski pozivni broj	088
— telefonska govornica	79-090
— telegraf	79-073

Banke

PBS — Privredna banka Sarajevo, ekspozitura..... 79-061

Jugobanka — poslovница 79-108

Važniji telefoni

Autoprevoz — OOUR Putnik 79-074

GP Hercegovina — OOUR Gradina 79-010

Narodni univerzitet 79-075

Skupština opštine 79-081

Velež — RO Šumarstvo 79-100

VITEX — Fabrika dekorativnih tkanina 79-106

INPO-OOUR Zemljoradnička zadruga 79-104

UDALJENOSTI

Jablanica — Konjic — Sarajevo	82 km
Jablanica — Prozor	32 km
Jablanica — Prozor — Bugojno — Donji Vakuf — Jajce	121 km
Jablanica — Jajce — Bosanski Petrovac — Bihac	314 km
Jablanica — Jajce — Banjaluka — Okučani	253 km
Jablanica — Mostar	48 km
Jablanica — Mostar — Opuzen	104 km

SADRŽAJ

UVOD	3
BITKA NA NERETVI.....	5
ODNOS SNAGA	6
ZAŠTO OFANZIVA.....	7
PRIPREME NEPRIJATELJA	7
VAJS 1	8
PARTIZANSKE BOLNICE.....	9
PARTIZANSKA PROTIVOFANZIVA	10
Savjetovanje u Duvnu	11
Prozor	12
VAJS 2	13
Vilića guvno	15
Rušenje mosta na Jablanici	16
PRELAZ PREKO NERETVE.....	18
OBRAĆUN SA ČETNICIMA	20
SIMBOLI NERETVE.....	21
Spomen-muzej.....	21
Spomen-park u Jablanici.....	22
Spomenik na Makljenu	22
HRONOLOGIJA	23
JABLANICA	27
Informacije	27
PROZOR	29
Informacije	30
UDALJENOSTI	31